



Република България
ИКОНОМИЧЕСКИ
И СОЦИАЛЕН СЪВЕТ

СТ А Н О В И Щ Е

НА

ИКОНОМИЧЕСКИЯ И СОЦИАЛЕН СЪВЕТ

на тема:

**Семейството, доброто родителство и равните
възможности между половете**

(разработено по собствена инициатива)

В плана за дейността на Икономическия и социален съвет за 2007 г. е заложено разработване на становище по собствена инициатива на тема:

**Семейството, доброто родителство и равните възможности
между половете.**

Председателят на Икономическия и социален съвет разпредели разработването на становището на постоянната Комисия по социална политика.

За докладчик бе определена г-жа Янка Такева - член на Съвета.

По предложение на Комисията бяха поискани и получени писмени институционални становища по темата от: Министерството на труда и социалната политика, Министерството на образованието и науката, Националния съвет по етнически и демографски въпроси към МС, Агенцията за закрила на детето.

Комисията изработи и предложи за одобряване от пленарната сесия проекта на становището.

На своята открита Пленарна сесия от 28.05.2007 г. Икономическият и социален съвет одобри настоящото Становище.

I. Въведение

Проблемите, свързани със семейството, доброто родителство и равните възможности между половете, са съществени и определящи за демографската ситуация, за икономическия растеж и социалната кохезия в страната ни, както и за перспективите за развитие на България като равноправен член на Европейския съюз.

Семейството, доброто родителство и равните възможности между половете засягат както физическото оцеляване и личностното развитие на всеки човек, така и самосъхранението на народността и идентичността на нацията.

Промените във формите на семеен живот през последните години налагат специално внимание към проблемите на семейството и децата, отглеждани в тях. На фона на демографските процеси на спадаща раждаемост и застаряване на населението все по-значима става целта хората да имат възможност да отгледат и възпитат желаните от тях брой деца, на които да осигурят добри материални, образователни и емоционални условия на живот.

Широко се приема съжителството без брак - 65.7% от хората го приемат. Налице са значими различия между поколенията по всички въпроси, отнасящи се до брака и семейството¹. Бракът се възприема по-често от по-младите като отживяла институция.

През 2006 г. 50.8% от живородените деца са извънбрачни. Рушат се семейни ценности и вековни български традиции, предавани от поколение на поколение. Това става в условията на ниска раждаемост, отрицателен естествен прираст и демографска криза в страната и в Европа.

Засилва се социалната поляризация, при която преобладаващата част от семействата - с глава на семейството майката, живеят на ръба на бедността. Увеличават се детската престъпност и насилието над децата в семейството, задълбочава се дисбалансът на равните възможности между половете. Причините за тези негативни тенденции са икономически и социални, национални и глобални, обективни и породени от политиките или липсата на такива от страна на държавата по отделните аспекти на проблема. Под сериозен удар са поставени редица социални фондове, базирани се на солидарността между поколенията. Все по-належаща става

¹ Социологическо изследване "Взаимоотношения между поколенията и половете", Атанас Атанасов (рък.), 2004, Институт по социология. Анкетирани са 13 000 лица по съвместна методика с Макс Планк Институт, Рощок, Германия. Широко се приема съжителството без брак – 65.7%, отхвърлящите го са 13.2%, въздържащите се от категорично мнение - 21.1%. Повече от половината (87.6%) от групата на възраст между 18 и 24 г. са убедени, че "Двойка, която не е сключила брак, има право да живее заедно".

необходимостта от оценка, приемане и прилагане на добри практики, доказали ефективността си в други страни - членки на ЕС.

През последното десетилетие у нас проблемите на семейството, доброто родителство и равните възможности между половете са обект на непрекъснато засилващо се обществено внимание, на публични и експертни дискусии, на законодателни инициативи, които са естествена и неотменима част от политиките на ЕС в икономическата и социалната сфера. Актуалността им е още по-голяма сега, през 2007 г. - обявена за година на равните възможности.

Посочените проблеми в голяма степен са извън контрола на обществото и държавата. Приемането им като обективна даденост, без усилия по преодоляването им, поражда силно безпокойство за бъдещето на българската нация и държава. Европейският икономически и социален комитет прие на 14.03.2007 г. становище по темата "Семейство и демографско развитие" (SOC 245) , в което поставя акцент пред страните - членки на ЕС, да развият семейни политики, политики за равенство между жените и мъжете, както и мерки за съчетаване на семеен и професионален живот (чл.1.4.1.). **Причини**, продиктувани от националните приоритети и от европейското членство на страната, доведоха Икономическия и социален съвет - като изразител на интересите на организираното гражданско общество в България, до идеята да разработи, приеме и предостави на заинтересованите институции становище с оценка на семейството, доброто родителство и равните възможности между половете, както и предложения за превенция и преодоляване на негативните процеси през следващите години и десетилетия.

Икономическият и социален съвет отговорно прие да разработи по собствена инициатива становище и поради следните взаимоотношени причини:

Първо, важен и сериозен е проблемът за семейството, доброто родителство и равните възможности между половете както в национален, така и в общоевропейски мащаб.

Второ, проблемите за семейството, доброто родителство и равните възможности между половете са неотменима част и логичен резултат от глобалните проблеми на демографското развитие и предизвикателствата пред демографската политика на България, за които Съветът по собствена инициатива подготви Становище през март 2005 г. и впоследствие го предостави на отговорните държавни институции.

Трето, продължава острата включително и междуинституционална дискусия по повод многобройните нерешени проблеми, свързани с демографската криза, с недостатъчните практики и политики за подкрепа на родителството и семейството и с различните дискриминационни форми спрямо равните възможности между половете.

Естествената отправна точка, от която Икономическият и социален съвет може да изрази коректно становище, е автентичната позиция на гражданското общество. При дискусиите по проблемите на семейството, доброто родителство и равните възможности между половете

в България са отчетени мненията, становищата и предложенията на оторизирани от закона структури и представители на гражданското общество. Съветът подчертава, че **настоящото Становище е резултат** от срещи и дискусии, организирани от Комисията по социална политика на Съвета, с участието на доказани експерти в областта на законодателството, социалната практика и научните среди.

Становището на Съвета **цели** да привлече вниманието на обществото, на държавните органи, на политическите партии и на научните среди по тези **проблеми и предизвикателства**, които вълнуват всеки български гражданин, както и да предложи евентуални **мерки за тяхното разрешаване**.

II. Основни актуални проблеми на разглежданата тема. Каква е ситуацията в България?

Като се основава на информацията от различни изследвания, както и на актуални данни на официалната статистика, на наши и чужди анализи и прогнози за развитие на семейството и равните възможности между половете и на оценки за демографските процеси и тенденции в България, Икономическият и социален съвет смята, че са налице изключително сериозни основания за тревога в обществото и държавните институции по проблемите и предизвикателствата пред семейството, доброто родителство и равните възможности между половете.

Съществени параметри, които оказват влияние и решаващо въздействие върху състоянието, тенденциите и прогнозите за бъдещото развитие на семейството, доброто родителство и равните възможности между половете, са: демографската криза, намаляващата раждаемост, застаряването на населението.

В тази връзка Икономическият и социален съвет отбелязва следните факти:

Първо, налице е **ситуация на демографски срив**, според определението на Европейската комисия от 2004 г. Сривът е равнозначен на екстремна криза, която се развива експоненциално и ако не бъде спряна, закономерно води до катастрофални ефекти. Отчетливи стават демографски тенденции, чиито последствия ще се проявяват десетилетия наред.

Българското население е намаляло с над 1,2 милиона до 7.7 милиона души след 1989 г., което е почти катастрофален спад за една толкова малка страна. Още от 60-те години на миналия век **поради спада в раждаемостта и забавянето на темповете на нарастване на българското население** се очертава устойчива, обективна и с нарастващ потенциал тенденция към влошаване на демографската ситуация. Раждаемостта в България е спаднала от 12.1 на 1000 през 1990 г. до 9.6 през 2006 г., което е сравнимо с раждаемостта в Гърция, Унгария, Италия, Австрия, Полша и Швейцария. От началото на 90-те години населението на България премина от забавен растеж към интензивно намаление.

Тенденцията рязко се задълбочи след 1990-1992 г. Тоталният коефициент на плодовитост от около 2.2 през 1970-1975 г. спадна на 1.38 през 2006 г.

Тенденциите в **смъртността и продължителността на живота** в България също са изключително тревожни. Към края на 2006 г. по предварителни данни на Националния статистически институт населението на България е 7 679 290 души при средна гъстота 69.3 души на кв. км. За една година в резултат на по-големия брой смъртни случаи, отколкото раждания, населението е намаляло с 39 460 души, или с 0.5 процента. В сравнение със страните от ЕС смъртността в България е най-висока. От около 11 на хиляда към 1990 г. коефициентът на смъртност нараства на около 14.7 на 1000 за 2006 година - в сравнение с 8.4 във Франция и 6.6 в Ирландия. През 2006 г. са регистрирани 113 483 смъртни случая в сравнение с едва 73 978 раждания. За повечето европейски държави, в т.ч. Гърция и Малта, смъртността е от порядъка на 500 - 600 души на 100 000 души при над 1 102.62 души за България. Катастрофално е положението с детската смъртност – около два пъти по-висока от нивата в ЕС – 9.7 срещу 4.5 промила. *Естественят прираст* през 2006 г. е -5.1 и е най-ниският сред държавите – членки на Европейския съюз.

В страната е налице **продължителен процес на застаряване**, което естествено води до нарастване на показателя, определящ средната възраст на населението. През 2000 г. този показател е 39.9 години, а през 2005 г. - 41.2 години. Сега средната възраст на населението общо за страната е 41.4 години. Процесът на застаряване се проявява както в селата, така и в градовете, като в селата средната възраст на населението е по-висока в сравнение с тази в градовете. В градовете показателят има стойност 39.7 години, а в селата - 45.3 години.

Продължителността на живота на мъжете и жените в България е със 7-8 години по-ниска от тази в страните от ЕС-15. Средната продължителност на предстоящия живот в страната при раждане за периода 2004 -2006 г. е 72.6 години. За мъжете тя е 69.1 години и със седем години по-висока при жените - 76.3 години.

Икономическият и социален съвет смята, че демографският срив има *многопосочни проявления, рефлектиращи върху семейството и отговорното родителство*, по-важните от които са:

Екстремната демографска криза е **социален проблем**, който се генерира от промените в икономиката, влияе се от подходната политика на правителствата и води до катастрофални резултати: спиране на възпроизводството на българската нация, което пряко кореспондира със семейството, доброто родителство и равните възможности на половете; снижаване на качеството на работната сила в България и съответно - неминуемо задържане на икономическото развитие; загубване идентичността на българската държавност и прекъсване на народностната традиция на българската държава.

Етнизирването на бедността е съществен проблем. По данни на UNDP делът на населението под международно признатата граница на бедност е 11% за българското население и 51% за ромското население. Границата на

бедност за България (639 евро годишно) е 2.8 пъти по-ниска в сравнение с тази за 10-те нови членки на ЕС и 13 пъти по-ниска в сравнение с 15-те страни - членки на ЕС. Дори изчислена по паритетна покупателната способност, границата на бедност остава 2 пъти по-ниска от тази в новите страни членки и 5 пъти по-ниска от тази в старите страни членки.

Критично се свива фертилният контингент. Бедствено намаляват младите кохорти, които са два пъти по-малко от нужното за нормално възпроизводство. Браковете и раждаемостта се превръщат в лукс, който не всеки може да си позволи, ако се чувства отговорен. **Увеличава се възрастта при сключване на брак** - от 28.8 за мъжете и 25.5 години за жените през 2004 г., само за две години възрастта е вече съответно 29.3 и 25.9 години. Социологическите данни сочат за нагласи към масово отлагане на ражданията. Налага се трайна **тенденция на отложена раждаемост**. През 2006 г. средната възраст на българката за раждане на дете е 26.4 г., а на първо дете – 25.2 години.

Продължава емиграцията. Само за 16 години населението на страната намалява с над 1,2 млн. души, от които около 900 хил. души са емигрирали от страната главно поради икономически и социални причини.

Социологически проучвания показват, че **всяко четвърто дете не завършва средно образование**. Най-много ученици отпадат във възрастта между 10 и 15 години - 50%. Същото явление, но в по-малка степен, се наблюдава и при учениците над 15 години - 42%. Най-често отпадат от училище ромските деца - 70%.

В България **съществува образователен дисбаланс сред различните етноси**. Специфични образователни проблеми има във всички етнически групи, но при ромите ситуацията е наистина драматична. Според изследвания на различни агенции неграмотните сред пълнолетните роми са 18,1%, с незавършено основно образование са 24.2%, с основно – 41.4%, с незавършено средно са 2.7%, със средно образование – 12.2%, с висше образование – 0.7%.

Според изследването “Демографско развитие на Република България”, извършено от колектив на БАН през 2005 г., при българите делът на висшистите е 16%, в турската общност е около 2%, при ромите практически клони към нула (0,2%). При младежите от 15 до 19 години, завършили не повече от 4-ти клас, т.е. практически неграмотни, картината е следната: при българите те са 9%, при турците – 24%, при ромите – 64%.

Сред отделните етноси се наблюдават различия по отношение етапа от образователния процес, при който децата отпадат от училище. Изследване регистрира, че около 60% от ромските деца отпадат в началния етап на обучение или преди навършване на 11-годишна възраст. Противоположна е ситуацията при българите и турците – основната част (63% от българските деца и 54% от турските) отпадат на възраст над 11г. - след приключване на началното си образование².

² Причини за отпадане на децата от училище в България, Андрей Нончев, Пиер Мондон, Мария Донкова, Валентина Миленкова, Лиляна Стракова, Ралица Русева, Министерство на образоването и науката, с финансовата подкрепа на УНИЦЕФ, София, 2006, с. 15.

Същото изследване коментира два вида причини за ниската мотивация на ромските семейства към образование на техните деца – бедност и етно-културни. Невъзможността да се посрещнат разходите, свързани с образованието на детето е основна причина според родителите за отпадане на децата им от училище³. Бедността като причина за отпадане от училище се посочва от половината учители и от над две трети от социалните работници. Или по тази причина има съвпадение между основните страни, имащи отношение към проблема и неговото решаване. Все пак педагозите в по-голяма степен изтъкват като причина за отпадане на децата от училище слабата заинтересованост на родителите от образованието на техните деца.

В големите ромски семейства родителите преценяват кое и колко от децата си да пуснат на училище. Демотивиращо въздействие за спирането на детето от училище може да окаже липсата на видим напредък в знанията на детето. Този фактор действа както по отношение на родителите, така и върху самите деца. Ранното встъпване в брак като причина за отпадане от училище присъства в 12% от посочилите “омъжих се /ожених се”. По повод на ромските семейства експертите дискутират причини за отпадане от училище като “страх на родителите да пускат детето си на училище, за да не бъде откраднато” и “по-ниска ценност на образованието”. Към всяка една от тези причини следва да се подхожда отговорно, което означава да се отдава същото значение, каквото им приписва етническата общност и да се вземат съответни превантивни мерки.

Ако съществуващата в момента тенденция в образованието се запази, в следващите 15 години е твърде вероятно *половината от ромите да останат практически неграмотни. Увеличаването на неграмотността сред ромите залага опасна бомба* със закъснител за цели поколения, принадлежащи към тази етническа група. Това застрашава не само ромите, но и цялото общество. Образованието е ключът, който може да отключи възможността да се излезе от гетото.

Обществото се поляризира - с голяма пропаст между много богати хора с висок стандарт на живот и крайно бедни хора, неграмотни и деморализиращи се, чиито шансове за просперитет са нищожни без дългогодишна, активна и последователна политика от страна на държавата за тяхното образование, квалификация и социализация.

Масовизира се проблемът с влошаването на здравето и трудоспособността, а болни хора и болни семейства, особено когато живеят в крайна нищета и мизерия, не могат да възпроизвеждат здрави, трудоспособни и мотивирани да се трудят млади хора.

Хората с професия и високо образование все по-често отлагат създаването на семейство и раждането на деца в полза на кариера и индивидуално развитие. За разрешаването на противоречието между

³ Според 41% от родителите те не разполагат със средства за осигуряване на дрехи и храна на децата, а 30% от тях посочват, че нямат достатъчно пари за учебници и тетрадки.

работа и семейство е наложително въвеждането на политики за тяхното гъвкаво съвместяване.

Структурата на обществото се променя радикално. Семейните структури се променят - има все повече "стари работници" /55-64 г./, възрастни хора (65-79 г.) и много стари хора (над 80 г.), по-малко деца, млади хора и хора в трудоспособна възраст=

Мостовите между различните етапи на живота стават все по-сложни - това важи с пълна сила за младите хора, които изживяват определени житейски събития по-късно - първа работа, първо дете и т.н.

Икономическият и социален съвет обръща внимание върху пряката връзка между стопанството и раждаемостта, между икономиката и демографията, както и върху *общоикономическата роля на семейството и брака*, които са естествена връзка между поколенията. Взаимозависимостта между демографската криза и икономиката освен своето макроизмерение - възпроизводството на трудовия ресурс, структурата на професионално подготвена работна сила, мотивирана за работа в страната, има и своето извънредно важно микроизмерение. Това са домът и семейството като икономическа среда и фактор.

Второ, волята за осигуряване на равни възможности на децата в обществото може да е основа на семейната политика според становището на Европейския икономически и социален комитет (245, чл. 7.4). От изключителна важност за обществената стабилност и просперитет е подпомагането на лишените от добра семейна среда хора; на деца, които търпят отрицателно педагогическо въздействие от страна на родителите и семейството.

Изключително важно за обществото е равнището и структурата на раждаемостта да водят до пълноценно израстване, социализация и обществена интеграция на младите поколения, а възпроизводството на населението като цяло – до обществена интегрираност и икономическа трудоспособност.

Всичко това се прави от семействата и обуславя органичната зависимост между:

- състоянието на семейството днес в България и икономическото развитие на страната в перспектива;
- семействата и спирането на демографския срив и самосъхраняването ни като българска народност и нация;
- съвременното семейство, индивидуализацията и преминаването към модела на "емоционалното семейство", които влияят върху промените в слоевата и класово-общностна структура на обществото.

Две полярни ситуации са налице при подкрепата на по-свободните форми на съжителство - на високообразованите групи и на нискообразованите групи. Твърдението "Двойка, която не е сключила брак, има право да живее заедно" се приема от 53.3 % от висшистите, от 51,4 % от средните, от 36,8% от хората с основно образование, от 34,7% от

хората с начално образование от 39, 2% от тези, които не са учили. Мнението се споделя от 48,4% от мнозинството на населението, 37.3 % от турците и от 51.0% от ромите. Тези факти следва да се отчитат при прилагането на мерките, свързани със семейните политики на фирмено равнище.

Твърдо е убеждението - споделят го *94%, че, за да расте детето щастливо, то се нуждае от дом, в който има и баща, и майка.* Но е налице и толерантност към различните личностни ситуации, като тази, че "една жена може да има дете, без да е омъжена и без да има стабилна връзка с мъж". Не са еднакви обаче възможностите на родителите от различните етнически и образователни категории сами да отгледат своите деца, представите им за желания брой деца, както и подготвеността им за планирано и желано майчинство и родителство.

Сключените през 2006 г. бракове са 32 773, които са със 728 по-малко от предходната година. От тях 79.6% са осъществени от населението в градовете. В селата са сключени 6 672 брака.

През 2006 г. броят на регистрираните *бракоразводи* е 14 828 и той е близък до този през 2005 г. (14 676). По-голямата част от тях (12 144 бракоразводи) се отнасят за градовете. Половината (52%) от разводите в България през 2006 г. са по взаимно съгласие, 26% са поради несходство в характерите, а за 10% от тях причината е фактическата раздяла.

Равните възможности между половете. В общия брой на населението жените са повече (51.5%). През 2006 г. на 1 000 мъже се падат 1 064 жени. По данни на НСИ през четвъртото тримесечие на 2006 г. над 1 милион и 600 хиляди са жените в трудоспособна възраст (15-64 години), като коефициентът на икономическа активност на жените е 60.8% - с 9% по-нисък от този на мъжете.

Коефициентът на заетост на българските жени е значително по-нисък от този на жените в Европейския съюз. Близко 1 милион и половина са заетите жени у нас (48.8% от общо заетите), като коефициентът на заетост на жените между 15-64 години е 51.7% и е с около 9 процентни пункта по-нисък от този на мъжете. По този показател България значително изостава от средните равнища за страните от Евросъюза, където през 2005 г. **коефициентът на заетост на жените достига 56,3 %** при цел от Лисабон - 60 % през 2010 г. С около 8-9% по-ниски са равнищата на заетост на жените в групата 55-64 г., при която коефициентът на заетост средно за 25-те страни е 33.7%.

Жените в България са по-малко склонни от жените в другите европейски страни да работят на непълно работно време поради ниското заплащане и недостатъчното предлагане на такива схеми от работодателите. България е на последно място сред 27-те страни - членки с около 2.7% жени, работещи на непълно работно време, при средно 32,9 % за жените от другите страни-членки и близо 75% за Холандия.

Българските жени съставляват близо 70% от неплатените семейни работници, 36.7% от самонаетите и само 23% от работодателите.

Това е ярко свидетелство за неравнопоставеността им в сферата на заетостта.

Налице е - макар и намаляващо, различие в заплащането на жените, което до голяма степен се дължи на посочените вече неравенства на жената на пазара на труда. По предварителни данни за 2006 г. средната работна заплата на жените е 325 лв. и е с 15.2% по-ниска от тази на мъжете. Налице е значително сближаване на заплащането в сравнение с 2000 г., когато това различие беше 24.5%. Разбира се, тук не трябва да се пренебрегва влиянието на недекларираните и без социални осигуровки заплати в частния сектор.

Жените са 53.4% от висшистите, 53.5% от докторите на науките, но само 22% от професорите. 53 - 57% от завършилите бакалавърска, магистърска и докторска степен през учебната 2002-2003 г. са жени.

Две трети от бедните са жени и техните деца. Статистиката показва, че у нас домакинствата с глава на домакинството жена (21.4% от домакинствата у нас) са по-бедни от тези с глава на домакинството мъж с около 25-30%. Рискът от бедност при жените на възраст над 65 години е около 20 % и е на средното равнище на ЕС, макар че в отделните страни членки съществуват значими различия. Посочените неравенства на пазара на труда водят до това, че личната пенсия на жените е значително по-ниска, като през 2005 година тя е по-ниска с 49.4% от тази на мъжете.

Българската жена много по-трудно от европейската съчетава професионалния, частния и семейния живот. При седмично работно време, вариращо в границите от 40.6 до 40.9 часа за жените и респективно от 41.1 до 41.3 часа за мъжете, жените изразходват за домакински труд дневно средно 278 минути или около 4 часа и половина, докато мъжете изразходват 149 минути или около 2 часа и половина. Наред с това все по-остро стои въпросът с недостига на места в детските ясли и градини. Това лишава майките от възможност за заетост, от свободно време за развитие и в крайна сметка пречи за постигане на баланс между труда и семейството.

Налице е неравенство между половете в семейството. При близки дялове между работещите жени и мъже по-голямата натовареност на жените с неплатен домашен труд и отражението, което това обстоятелство дава, за ситуирането на жените в платения труд води до фактическо неравенство. Значимостта на пола е изключително висока и при отглеждането на децата.

Съществуващото неравенство между мъжете и жените се доказва от измерванията на бюджета на времето. Една трета от жените отделят повече от 30 часа седмично от времето си, за да се грижат за децата си. За разлика от тях преобладаващата част от мъжете посвещават на децата си между 1 и 10 часа седмично⁴.

⁴ Международно изследване, проведено в 25 държави, между които и България. Анкетиранията лица са предимно мениджъри от различни организационно-управленски нива на малки, средни и големи предприятия. Матилда Александрова, УНСС, БНР/Радио България, 30.11.2006.

Взаимопомощта между поколенията при отглеждането на децата в българските семейства е традиционно висока. Отново помагат майките на жените - в 54,6% от случаите, при това ежеседмично и безплатно. На фона на тези отговори е актуална концепцията за родителския отпуск, ползван от бащите, и ролята му за преодоляване на традиционното поделение на труда и грижите за децата в семейството между мъжа и жената. Препоръката от становището на ЕИСК «за намиране на възможности за ползване на гъвкаво работно време от бабите и дядовците, които са все още активно заети, за да могат те да изпълняват своята роля спрямо внуците си» (чл.8.8) има своя еквивалент в българската практика.

Като цяло нагласите за споделяне на грижата за децата в България, Румъния и Турция са на дъното на европейската скала. Въпреки че жените в Източна Европа са на трудовия пазар от десетилетия, в България 67% от анкетираните вярват, че грижата трябва да се споделя, в Швеция – 95%⁵. По отношение на всички дейности, свързани с децата в семейството, България неизменно заема последната позиция преди Турция. Това опровергава широко споделяното мнение за съществуващото равенство между половете в България като постигната ценност. У нас, Франция и Германия различията във възгледите относно отглеждането на децата са между високо и средно образование за разлика от Полша, Словакия и Италия, където различията са между слабо и средно образование.

За повечето хора е проблем съвместяването на семейство и работа. Много не успяват, отказват се да имат деца или остават с едно дете. Възможността майките да се върнат на работа след раждането често пъти е решаваща за техния избор. Ако сред висшистите да се върнат на работа разчитат 82.9%, при жените със средно образование делът им пада на 69.1%, а с начално - той е 25%. Без сключен трудов договор работят 61% от мъжете и 39% от жените. В групата на най-младите, на възраст 18-24 години, 50.2% работят на безсрочен трудов договор и 15.3% - без договор, в сравнение с 25-34-годишните, при които тези проценти са съответно 71,6% и 6.3%⁶. Това са тревожни данни предвид факта, че младежката възраст е фаза, в която се завършва образованието и се преминава към трудова заетост, създава се семейство и се раждат деца.

В обществото са налице **общии процеси на дехуманизация и “възпитаване” в култура на враждебност към другия.** Жестокостта и бездушието към децата постепенно променят хуманизма и отговорността към тях. От население, за което семейството и майката, децата и доброто им бъдеще бяха висока ценност, ставаме население, в което се шири безчувственото отношение към децата, включително към безпризорните и

⁵ Fertility and Family issues in an enlarged Europe 2004, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, p. 61, 64.

⁶ ЕСИ “Взаимоотношения между поколенията и половете”, 2004, Институт по социология, БАН.

експлоатирани деца; насилието над децата във всичките му форми; децата, оставени на грижата на един изнемогващ родител – пет пъти по-често майка или баба; безотговорното бащинство на вече застрашително много от мъжете - бащи; недостатъчно толерантното отношение и липсата на реални мерки за интегриране на децата с увреждания.

В България съществува проблем “детски труд”. Това показва проведено през 2000 г. у нас *национално изследване по проблемите на детския труд в условията на трансформация в България*, осъществено от научен колектив от Института по социология към БАН и Института за социални и синдикални изследвания (ИССИ) на КНСБ, с финансовата подкрепа на МОТ и IPEC, което и до днес остава единственото по мащабността си изследване на този проблем у нас. Според него:

Близо 6.4 % от децата на възраст от 5 до 17 години са икономически активни. Една шеста от тях работят повече от 30 часа седмично. Децата обикновено се използват като работна сила в: селското стопанство, дълбоководния риболов, търговията, туризма, строителството, шивашката и килимарската промишленост.

Около 32.3 % са заети в домашното стопанство, 5.8 % от тях са работили над 30 часа седмично като неплатени семейни работници. Заети в домакинството са 41.8 %.

Заплащането на труда на децата е ниско – 43.3 % от икономически активните деца получават месечно от 10 до 30 лв.

94.1 % от икономически активните деца работят без трудов договор, 4.4 % са самонаетите, а с договор работят само 1.5 %. Над 56 % от децата споделят, че са работили по устна договорка. Детският труд се прилага основно в частния сектор, а размерът на заплащането се определя от работодателя.

Отказът от икономическа активност на децата за всяко пето българско домакинство, за всяко четвърто турско и за повече от половината ромски домакинства би означавало срив и в без това твърде неустойчивото равновесие на жизнения стандарт. Рязкото снижаване на доходите и жизнените стандарти, от една страна, създават затруднения на голяма част - поне за 30 %, от семействата с деца в училищна възраст да поемат разходите по обучението (учебници, тетрадки, транспорт и др.), а от друга страна - особено в някои етнически групи - създават натиск за ранно включване на децата в дейности по прехрана на семейството.

При преобладаващата част от децата е налице едновременна училищна и трудова заетост. Според изследването 34.4% учат, икономически активни са и работят в домашното стопанство; 39.4 % учат и са заети в домакинството; 5.1 % учат и са напълно незаети; 3.4% не учат, икономически активни са и заети в домакинството; 9.4 % - не учат и са незаети.

Преждевременното навлизане на децата в сферата на труда представлява сериозна опасност за тяхното образование, сочи

изследването. Децата, които не започват училище на установената възраст и тези, които отпадат преждевременно, са около 7%.

Данните показват, че 1.8 % от децата са посочили, че имат здравни проблеми, свързани с изпълнението на работата им.

Изследването разкрива, че има сериозни проблеми, свързани с изпълнение на Конвенция № 182 на МОТ. Тежък физически труд като наемни работници са упражнявали 5.4 % от икономически активните деца, 4.2 %, или 5000 от изследваните деца са изпълнявали дейности, свързани с опасни за здравето условия. Просията е ежедневно видим проблем. В детската проституция, която според експерти е реален проблем, са въвличени деца от всички етнически групи и тя вече е елемент на организираната престъпност. Около 3,3 % от икономически заетите деца са проституирали. Над 90 % от осъжданите ежегодно деца са съдени заради противозаконна дейност, свързана най-вече с кражби, извършвани по нечия поръчка.

Нарушенията, свързани с трудовите правоотношения на непълнолетните лица, представляват 13,6% от всички установени нарушения на трудовото законодателство, показва Националната кампания "Контрол по спазване разпоредбите на Кодекса на труда, свързани с възникването на трудово правоотношение и закрила труда на непълнолетните лица", проведена от Главна инспекция по труда в периода от 1 юли до 31 август 2006 г. От общо установените нарушения 2432 са допуснати спрямо непълнолетни лица, което представлява около 10% от всички констатирани по време на кампанията нарушения. Във връзка с осигуряването на здравословни и безопасни условия на труд (ЗБУТ) на наетите лица до 18 години са констатирани 1 311 нарушения (8,16% от всички нарушения по ЗБУТ). От тях: 130 случая на липса на оценка на риска за местата, на които работят наети лица до 18-годишна възраст; 294 случая на липса на предвидени мерки за отстраняване или намаляване на оценените производствени рискове за работните места на наетите лица до 18 г.; 102 случая на извършена оценка на риска без измервания на факторите на работната среда за местата, на които работят лица до 18 г.; 211 нарушения по организацията и провеждането на инструктаж по безопасност, хигиена на труда и противопожарна охрана; 35 случая на неосигуряване на работно облекло; 28 нарушения, свързани с въвеждане на физиологичен режим на труд и почивка за наети лица до 18 г.

Националната кампания показва, че най-често непълнолетните се наемат на работа от работодатели в икономически дейности "Хотели и ресторанти" и "Търговия на дребно". Като цяло работодателите се стремят да не излагат на риск живота и здравето на непълнолетните. Най-често нарушенията се извършват от работодатели в малки предприятия.

Насилието в семейството се среща във всички страни по света, без да щади която и да е социална класа, възрастова група или пол. Проучванията и анализите на Държавната агенция за закрила на детето

показват, че насилието в семейството е актуален и за България проблем – 77.4 % от регистрираните случаи на насилие са в семейна среда.

През 2006 г. подадените сигнали за насилие над дете са 2855. Спрямо предходната година случаите, по които са предприети мерки за закрила по ЗЗД, се увеличават с 22%. При регистрираните случаи на насилие в семейството преобладаващ е делът на negliжирането - 41% от насилието в семейството, следвано от физическото насилие - 34%. Около 18% от случаите на насилие в семейството се отнасят до упражнено психическо насилие над детето, а в 7% от случаите насилието е сексуално. За съжаление в много от случаите доказуемостта на насилието спрямо деца – физическо, психическо и сексуално, е трудна и такива случаи не достигат до съдебното производство.

Въпросът не е в това, че съществува насилие, а че липсват предпоставки, които позволяват да се отдалечи насилието – ценности, ритуали, неща, които ще доведат до намаляване броя на децата, жертви на насилие. До неотдавна отношенията на децата със заобикалящата ги среда обикновено са били опосредствани от родители, възпитатели, училища и общности, които обаче започват да губят своята функция на буфери и модулатори.

Темпът на социална промяна нараства и прави несъизмерими както средствата, така и очакванията на различните поколения за пълноценна социална реализация. Трансферът на опит и ценности между поколенията е нарушен, в резултат на което родителският опит става все по-неадекватен спрямо проблемите и житейските избори, пред които се изправят днес децата. Ето защо още повече нарастват ролята и отговорността на семейството за социализацията на децата и за определяне на начините, по които те ще се научат да правят своя избор и да се справят с агресивните си импулси. От значение са семейните ценности, сред които децата израстват, отношението и вниманието, което получават от родителите, условията, в които се развиват.

Много често родителите не са в състояние да решават проблемите си с децата и да изпълняват добре родителските си функции. Когато родителите са в конфликт или са от авторитарен тип и ограничават самостоятелността на децата дори с цената на насилие под различни форми, възпитателните функции на семейството са силно отслабени, децата растат в атмосфера на агресия, липса на близост и доверие, безотговорност, отсъствие на положителен пример. В такава обстановка децата твърде често се отчуждават от семейството.

Децата имат нужда от възрастни, на които могат да разчитат. Най-важното за осигуряване на добри възможности за развитие на детето е наличието на връзка и отдаденост от страна на възрастен.

Ролята на родителите и учителите е да останат онези незаменими посредници между детето и света, за да могат децата успешно да се справят с различните предизвикателства на живота.

Сега около 30% от малкото деца, които се раждат у нас, живеят в риск - това са децата в лошо здраве, изоставените, безпризорните, страдащите от наркомании и алкохолизъм, тези, които са в лапите на криминалната престъпност, проституцията, просията, отпадащите и никога не ходилите на училище. Ставаме население, което се чувства безпомощно пред масовите и организираните посегателства над децата чрез: наркотиците, уличното насилие, алкохола и цигарите, въвличането в ранна и самоцелна хиперсексуалност, проституцията и опошляването на нравите и възпитаването в грубост.

Сериозен проблем за здравето на младите са тютюнопушенето и консумацията на алкохол - *дельт на пушачите сред младежите във възрастовата група 15-24 години е нараснал на 41,3% в сравнение с 38,8% през 1996 г.* В същото време 86.6% от децата в България са изложени на недоброволно тютюнопушене у дома. 70% от учениците употребяват алкохол. Алкохолни концентрати употребяват почти половината от младите хора на възраст 15 – 18 години (*в т.ч. 18 % редовно*) и три четвърти от младите на възраст 19 – 25 години (*в т.ч. една трета редовно*).

Наркотиците са сериозна заплаха за здравето на младежите. Всеки десети млад човек до 18 години вече е опитвал някакви наркотични вещества. Нараснало е разпространението на ХИВ/СПИН и полово предаваните болести, като 41% от регистрираните случаи са във възрастовата група 20-29 години, а 7% са във възрастта между 14 и 19 години.

Наркотичната зависимост се превръща в сериозен проблем за българското общество, сочат изследвания по проблема. Извънредно тревожен е фактът, че възрастовата бариера е изключително ниска и достига учениците в 5-ти клас. Успоредно с това се наблюдава тенденция за нарастване на склонността към употреба на наркотични вещества от учениците. Сред деветокласниците процентът е 16%, а сред учениците от 12 клас – 25,9%. Увеличава се броя на учениците, които поне веднъж са употребявали наркотични вещества. Осреднените данни сочат, че над 28% от учениците са любопитни и биха опитали различен наркотик. Този процент нараства с преминаването към по-горен клас и достига близо 40% сред дванадесетокласниците. Всеки трети от тях е направил първата крачка към наркотиците, а тя е най-важната по мнения на експертите.

Наблюдава се **висок ръст на ранната бременност** - ражданията и абортите **във възрастта 15-19 г.** са близо 77 на 1000 души, пада възрастта на воденето на полов живот. Според изследване на Националния център по опазване и контрол на общественото здраве България се нарежда след Украйна и Русия по брой на аборти и раждания в ученическа възраст. Младежи на възраст 17-18 години имат вече сексуален опит (65%), но само

35% от тях използват презервативи. Все още обаче 65% от учениците, водещи полов живот, не ползват предпазни средства. Според данните 37 на 1000 ученички правят аборт, а всеки втори 17-годишен ученик вече е осъществил полов акт. 36,7 на 100 000 са заразени със сифилис във възрастта до 17 години.

Близо 14% от децата и младежите страдат от **някакво дългогодишно заболяване или трайни физически увреждания** (*диабет, хипертония, астма, алергия, хроничен бронхит и т.н.*). Един от проблемите на младите е обездвижването им, водещо до рязко влошаване на здравния статус, което се отразява негативно върху възможностите за пълноценен живот и реализация.

Първичната инвалидност се увеличава и достига 20,2 на 1000 през 2004 г. при лицата над 16 г. и 5 на 1000 при децата до 16 г. Основните причини за инвалидността са: болести на органите на кръвообращението (41,9%); болести на костно-мускулната система и на съединителната тъкан (14,4%), болести на нервната система и сетивните органи (10,2%); новообразувания (9,5%) и болести на ендокринните жлези, на храненето и обмяната на веществата (8,1%).

През последните десет години се наблюдава влошаване на показателите за физическото развитие на децата и подрастващите. Това говори за смущения във формирането на костно-двигателната им система - факт, който ги поставя в условия на повишен здравен риск. В особено неблагоприятно положение са подрастващите, които са и с ниска физическа активност. Налице е тенденция, свидетелстваща за по-неблагоприятно, дисбалансирано протичане на процесите на физическо съзряване и формиране на телесните показатели (ръст, телесна маса, гръдни обиколки в пауза и при издишване, кожна гънка на гърба и ръката и т.н.).

Социално-икономическата реалност е определяща за нивото на здравеопазването във всяка държава и за възможностите на всеки гражданин

да взема информирани решения за своето здраве. Анализите на заболяемостта, смъртността и другите здравно-демографски показатели показват обвързаност с основните детерминанти на здравето, биологичните и други фактори на риска за здравето. Бедността е една от социалните детерминанти на здравето. Световната здравна организация я определя като най-голям фактор за риска на здравето. Влиянието ѝ върху индивидуалното и общественото здраве е многопосочно. Например бедността е свързвана с липсата на образование. Най-често като бедни са окачествявани хората с основно и средно образование. За разлика от тях получилите висше образование са икономически активни и притежават необходимия финансов ресурс за полагане на грижи за своето здраве.

Друга детерминанта на здравеопазването е средата, в която човек живее, работи и осъществява социални контакти. Тя също зависи от икономическите възможности на всеки човек. Като цяло **връзката между**

качествено здравеопазване, социална и икономическа среда в една държава е пряка. Следователно за постигане на положителни резултати са необходими действия и в трите гореспоменати направления.

Поведенските фактори (нездравословно хранене, тютюнопушене, ниска физическа активност, злоупотреба с алкохол и други) заемат 50% от структурата на рисковите фактори за смъртност. Моделът на хранене на населението, включително на децата и подрастващите, е нездравословен: висока е консумацията на мазнини; недостатъчен е приемът на пресни плодове и зеленчуци през зимата и пролетта; ниска е консумацията на мляко и млечни продукти, риба и други, по-висока е консумацията на сол. Ниската физическа активност на населението продължава да се увеличава.

Липсата на здравна култура и лошите условия, при които живеят ромите, са причина за **превръщане на ромските деца в рисков контингент**. Много често децата страдат от недохранване или неправилно хранене, което води до здравни проблеми и хоспитализиране. Голям процент са случаите, в които след това децата не биват потърсени от родителите си и това налага предприемане на мярка за закрила – настаняване в специализирана институция.

Рисков фактор за децата все повече стават кражбите на деца и **бизнесът с осиновявания**. Единият от вариантите е осиновяване от дом за деца, лишени от родителска грижа. При втория вариант се използват т. нар. професионални "родители". Срещу определен процент от сделката те слагат подпис за отказ от осиновяване. Така хлапето се оказва "болно" или "нежелано" от български осиновители и съвсем законно се предлага на кандидати от чужбина. На практика става дума за търговия със съвсем здрави деца. Твърди се, че тарифата за подобни услуги е между 15 и 20 хиляди долара.

Важно е държавата и обществото да предприемат спешни, комплексни, трайни и ефективни мерки, за да се намали бързо и рязко този поразен детски контингент.

***Трето**, днес в България добрите родители до голяма степен са изоставени сами да се справят с трудностите и рисковете. Това се дължи на законовата и обществената търпимост към безотговорните родители и на несанкционирането на онези от тях, допускащи насилие и експлоатация на децата. Много родители нямат достатъчна здравна, контрацептивна и сексуална култура. Затова стимулирането на отговорното, доброто родителство е важна необходимост.*

Вече втора година се прилага семейното подоходно облагане. Добри, макар и единични практики са: създаването на ефективна мрежа за алтернативни грижи за деца, лишени от родители; програмите за разширяване на обхвата на децата в училищна възраст; възстановяване на училищното здравеопазване и увеличаване броя на психолозите в училищата.

Икономическият и социален съвет смята, че е налице бездействие и социална безчувственост на държавата през досегашния период на преход. Те са предпоставени от протичащи преломни и мащабни процеси на преход към пазарна икономика, който продължава вече 17 години, без да са решени на задоволително равнище проблемите, отнасящи се до нормализирането на жизнения стандарт на населението като предпоставка за нормализиране и на процесите, засягащи семейството, отговорното родителство и равните възможности между половете.

Поради това е важно да се изтъкне, че тези процеси не се познават в необходимата степен и не се ползват с необходимото внимание от преобладаващата част от политиците, които подценяват тяхната комплексност. В медиите проблемите за семейството, отговорното родителство и равните възможности между половете са рядко срещани теми за информиране и дискусии, което е една от сериозните причини за липсата на единно обществено мнение и граждански натиск върху властта и администрациите за последователно решаване на тези проблеми.

III. Какво трябва да се направи? Основни изводи и препоръки

Съвременните ценности в областта на политиката по отношение на семейството, отговорното родителство и равните възможности между половете в държавите - членки на Европейския съюз, а и в други напреднали страни , се свързват със:

създаване на благоприятни условия за нормално възпроизводство на населението;

осигуряване на стимули за създаване на устойчиви семейства, както и на насърчаваща социална среда за семействата;

всестранна защита и стимулиране на майчинството;

осигуряване на социални инвестиции и обществена среда за отговорното и пълноценно родителство;

осигуряване на равни шансове за всички деца;

съвременни законодателни рамки за гарантиране на равни възможности между половете.

Икономическият и социален съвет споделя становището, че проблемите, засягащи семейството, отговорното родителство и равните възможности между половете у нас, са натрупани от десетилетия, ще се проявяват в дългосрочен план и могат да се решават за продължителен период. За тази цел Съветът е убеден, че е необходимо да се обединят усилията на учени, политици и държавници, на медиите и обществото като цяло. Политиката на България по отношение на семейството, отговорното родителство и равните възможности между половете **трябва да бъде национален приоритет за десетилетия напред.**

След като извърши задълбочен анализ на проблеми в областта на семейството, отговорното родителство, равните възможности между половете и съвместяването на работа и семейство, като отчете мнението

на експертите и представителите на групите, представени в Съвета, ръководейки се от правата и интересите на българските граждани и в изпълнение на своята функция и роля да изразява интересите и волята на организираното гражданско общество и да консултира държавните органи по проблеми на икономическото и социалното развитие на страната, Икономическият и социален съвет дава следните по-важни препоръки и предложения:

Първо, необходими са **политика за подкрепа на семейството**, защото е важно как отглеждаме децата си, и качествена комплексна стратегия за държавна политика към семейството, децата, родителството и равните възможности на двата пола. Необходимостта да се спре демографският срив и да се възстанови пълноценността на възпроизводството на българската нация натовазва семейството с отговорността да допринесе за живота в общност.

Наложително е наличието на **политическа воля за приоритетност на проблемите на семейството и родителството**.

Второ, Съветът е убеден, че политика на държавата по отношение на семейството, отговорното родителство и равните възможности между половете следва да бъде **координирана и целенасочена, разработвана и провеждана от отговорните за нея държавни институции**.

Необходимо е разработването на **Годишен доклад за състоянието на семейството, отговорното родителство и равните възможности на половете**.

Трето, за провеждането на тази политика в дългосрочен план е необходим надпартиен политически консенсус. Кризисните изяви на проблемите изискват да се действа спешно. На основата на тяхната ясна количествена и качествена оценка, както и на перспективите за развитието им следва да се подготви, дебатира, приеме и координирано да се изпълнява **дългосрочна държавна стратегия по отношение на семейството, отговорното родителство и равните възможности между половете**.

Четвърто, въз основа на нея трябва да бъдат разработени **конкретни политики и мерки**, които да се основават на общоприети принципи:

увеличаване на контрацептивната култура, разширяване на програмите за семейно планиране;

въвеждане на европейските форми на семейното подоходно облагане;

изграждане на системи от стимули за икономическо развитие и поминък в застрашените от демографски срив райони на страната.

Превантивните мерки за осигуряване на качество на живот и екологични условия, благоприятстващи едно по-добро здраве както на

работното място, така и извън него, трябва да са свързани и с подобро сътрудничество между ключовите фигури в общественото здравеопазване, образованието, медиите и трудовите организации за постигане на по-голяма продължителност на живот в *добро здраве*.

В съответствие с Лисабонския процес фактори като доброто образование и подходящите умения ще продължат да бъдат основни за осигуряване на трайна заетост. В контекста на едно застаряващо общество е от изключителна важност да се осигури качествено обучение за младите хора, така че да могат да отговорят на нуждите на трудовия пазар и на обществото, базирано на познанието, както и да се развие система за учене през целия живот с цел запазване на човешкия капитал.

В областта на образованието и развитието на човешкия капитал усилията на правителството трябва да се фокусират в три насоки: намаляване отпадането от училище и интегриране на рано напусналите системата на образованието; подобряване качеството и ефективността на образованието и обучението чрез реформиране на образователната система в съответствие с потребностите на пазара на труда; развитие на формите за учене през целия живот.

Необходимо е политиките да бъдат насочени към три общи аспекта, чиято цел е да ограничат неравенството по отношение на възможностите, които имат гражданите със и без деца, да предложат общ достъп до услуги по предоставяне на съдействие на родители и в частност на такива, насочени към образованието и грижата за малките деца, и да разработят система на заетост, която дава на мъжете и жените по-добри възможности за учене през целия живот и адекватно балансиране на личния и професионалния живот.

Необходимо е да се развият политики, които целят **повишаване на заетостта** - особено сред определени групи от населението, като например жените, младите и възрастните хора - а също иновации и повишаване на производителността.

Освен това е наложително да продължим да модернизираме системите за социална закрила, по-специално пенсионната, така че да гарантира социалната и икономическата сигурност на хората и да им позволи да се справят със застаряването.

ЕС препоръчва по-голяма трудова заетост, особено за жените и възрастните хора, насърчава инвестирането в човешки ресурси и по-висока продуктивност чрез икономически реформи, проучвания и иновации. Трябва да се полагат повече усилия за интегриране на младите хора на пазара на труда и подкрепа при търсенето на "нелинейна" професия и кариера, редуване на работа, учене, напускане на работа и придобиване на допълнителна квалификация с цел актуализация на уменията.

Необходимо е да се предложат по-адаптивни към потребностите на възрастните хора възможности за съчетаване на работа и пенсия; да се осигури по-лесен достъп до дългосрочно обучение, който да е гарантиран за всеки и особено – за по-слабо квалифицираните лица, в по-

неблагоприятни условия. Това не са нови проблеми, но протичащите социални и демографски процеси ги превръщат в приоритетна инвестиция в бъдещето.

Пето. Подобряване на положението на семейството и на децата може да се постигне в известна степен и с подобряване на общественото здравеопазване. Трябва да се оптимизира неговата структура, за да отговаря на актуалните нужди. Ефективните превантивни мерки за справяне със затлъстяването, тютюнопушенето, алкохолизма и психичните заболявания следва да повлияят положително върху здравословното състояние, върху работната продуктивност, подобряването на социалния статус на хората и намаляването на разходите за здравеопазване. Прилагането на новите технологии в сферата на здравеопазването може да допринесе за подобряване здравословното състояние и намаляване разходите за здравеопазване.

Особено важни са разработването на индивидуални програми за оказване на специализирани медицински грижи за децата съобразно тяхното състояние и потребности, насърчаването на участието на неправителствените организации в грижите за децата, по-добрите грижи за децата по отношение на превенцията, промоцията и профилактиката на тяхното здраве.

Съвременният модел за здравословен начин на живот трябва да развие принципа на делегиране на права и отговорности от страна на държавата и активна подкрепа и партньорство с неправителствените младежки и спортни организации.

Шесто, от изключително значение и приоритет на държавната политика е подготовката на децата и юношите не просто за сексуален живот и контрацепция, но и за семейно и родителско партньорство, за поемане на съответните лични ангажименти и отговорности чрез: целенасочено култивиране на нагласи и създаване на собствено биографично планиране за създаване на устойчиво семейство и съответно - на добро и отговорно родителство; възпиране на крайностите в индивидуализма и потребителството; предпазване от въвличането в девиациите на ранния промискуитет и други.

Седмо, необходимите политики за преодоляване въвличането на децата във всички форми на непосилен, тежък труд са:

Налагане на законодателството - поемане на водеща роля от правителствата в премахването на детския труд чрез осигуряване на защитно законодателство и **ефективно прилагане** на разпоредбите, свързани с труда и с образованието. Подобряване на нормативната рамка чрез *засилване на контрола и санкциите при нарушения*. Актуализация на списъка, с който се забранява наемането на деца за тежки, вредни и опасни работи.

Повишаване на обществената чувствителност - особено сред работодатели и работещи - осъществяване на промени в социалния климат като признаване правата на децата и разбиране и чувствителност към въздействието на ранния детски труд върху тяхното здраве и върху развитието им.

Организиране на системи за *мониторинг на детския труд*. Те изискват създаването на интегрирана система, която да включва: първо, идентифициране на детския труд и проследяване на децата, за да се потвърди, че са във безопасност и има положителни алтернативи; второ - определяне тенденциите на детския труд в различни сектори. Създаването на *капацитет в страните* по света чрез провеждане на изследвания, признаване на проблема и развиване на политики; превенция и ранно предупреждение; извеждане на засегнатите деца; закрила на по-големите деца.

Създаване *“култура на превенция”* в областта на труда, т.е. спиране на проблема, преди да се е появил. Целта е всички работни места да бъдат в съответствие с приетите стандарти, като работодатели и работещи смятат това за норма и за социална отговорност.

Максимално сътрудничество и ефективност на координацията между всички ангажирани в процеса - държавни институции, инспекции по труда, организации на работодателите и синдикатите, неправителствени организации.

Насочване на *специално внимание* към общностите и към децата от улицата, сираците, болните, децата с умствени и физически увреждания, които са обект на дискриминация в областта на заетостта и професиите, към повишаване на степента на тяхната образованост, равноправното им интегриране в обществото.

Организиране на медийни и рекламни *кампании* за насърчаване отразяването на тези въпроси от медиите, за повишаване чувствителността на родителите и информирането им за проблеми с детския труд и дългосрочните опасности, които застрашават децата в някои области на заетост.

Комплексни програми и действия, насочени към бърз *икономически растеж* при запазване на макроикономическата стабилност и на тази основа нарастване на заетостта и доходите. Преодоляване проблемите на децата, на тежките форми на безработица и намаляване на бедността. *Легализиране на частния бизнес* и изваждане “на светло” на сивата икономика. Активизиране на частните и публичните инвестиции като основен източник на икономически растеж и фактор за увеличаване на заетостта.

Разработване и прилагане на *програми за ликвидиране на социалното неравенство* между децата - с акценти върху образователната политика и здравеопазването, както и прилагане на ефективна система за социално подпомагане.

Системен контрол на отпадналите от образователната система деца, регистрации и въвеждане на *алтернативни форми за продължаване*

на образованието. Степента на образование е силен превантивен фактор срещу бедността и социалното изключване.

Осмо, Европейският Съюз ясно очертава рамката на действия по отношение на равните възможности. От предишните политики, насочени към постигане на равенство на половете, като равно третиране, равни възможности, позитивна дискриминация, днес политиката се развива и насочва към така наречения „джендър мейнстриминг“, което означава включване на перспективата за равнопоставеността на жените и на мъжете във всички политики, на всички равнища и етапи от тяхното развитие - разработване, въвеждане, оценка и мониторинг.

Като страна - членка на Европейския съюз правителството, социалните партньори и неправителствените организации в България трябва активно да се ангажират да приведат в действие правната рамка и политиката за постигане на ефективно равенство и равни възможности между жените и мъжете.

Предизвикателствата са големи и все още предстоят, въпреки че през последните години у нас бяха направени редица стъпки за сближаване на българското законодателство с европейското в областта на равенството на половете и недопускането на дискриминация.

Належащо е приемането на така дълго обсъждания и отхвърляния Закон за равните възможности, както и на съответната стратегия в тази област.

Сериозно предизвикателство е разработването на комплекс от политики, насочени към съвместяването на професионалния, личния и семейния живот. В това отношение ние виждаме своята, както и на работодателите отговорност по осигуряването на гъвкави режими на работно време, изграждането на детските градини към предприятията и засилването на ролята на социалния диалог и колективното договаряне.

Политиката за равнопоставеност на половете обхваща още развитието и прилагането на концепцията за бащинство, за родителски отпуск, за равенство на половете в семейството, която да включва споделяне на домашните задължения и грижата за децата.

Необходимо е по проекта на Закон за проституцията в България да се проведе социологическо проучване на нагласите за неговото приемане. Призоваваме да се приеме Национална програма за противодействие на трафика на хора, както и на Гаранционен фонд за съфинансиране на неправителствени организации при финансиране по европейски проекти.

Грижата за семейството изисква не само финансови облекчения и подпомагане, поддържане на добра инфраструктура от институции за отглеждане на децата, но и подкрепа на хората в отделните фази на техния живот, като се отчитат специфичните трудности, с които се сблъскват цели групи хора – младите семейства, възрастните хора, живеещи сами, родителите, отглеждащи само своите деца, семействата с деца с увреждания.

Необходими са и конкретни мерки, засягащи семейства с близнаци (двойно майчинство и др.), семейства с хора с увреждания (насърчаване на общински услуги, помощ за здравни услуги и др.) и семейства с възрастни хора (дневни центрове, приемни семейства и др.)

Една позитивна семейна политика, осъществявана от държавата, би трябвало да осигури възможности за учене през целия живот за семействата, данъчни облекчения за социално ангажиран бизнес, санкции за лошо родителство.

Девето, да бъде изработен проект на **Закон за подкрепа на семейството**, основаващ се на следните **принципи**: устойчивост на семейството, равнопоставеност в семейството, добро възпитание, отговорност между поколенията.

Този закон трябва да има за **цел**: осигуряване на съвместяване на работа и семеен живот; развиване на компетенциите, образованието и творческите способности на различните поколения; равни права; добро родителство; приемственост и солидарност между поколенията.

Десето, ако може да има формула на успеха, тя би била: устойчиво семейство - добро, отговорно родителство - висока стойност на човешкия живот. Традиционното брачно семейство не може да бъде анахронизъм, но не бива да се negliжират и все по-разпространяващите се форми на съжителство без брак. За да бъдат гарантирани равни възможности на половете, отговорно родителство и добра социализираща среда за децата, в тези случаи е необходимо намирането на нов подход за регистрация на новите форми на брачно съжителство. Императив на съвременното общество е високата стойност на човешкия живот като гаранция за устойчиво бъдеще.

Единадесето, държавната политика трябва да насърчава семействата така, че жените и мъжете да могат да съвместяват семейния живот и работата си и да бъдат отговорни родители.

За целта е наложително информиране и повишаване на съзнанието, че тези мерки са необходими. Затова трябва да има **политическо ангажиране, социално подпомагане, предоставяне на услуги, изследвания за отчитане спецификите на информационното общество и за нуждите на оценяването ефективността на провежданите политики, обучение на мениджъри и на служители по човешки ресурси във фирмите за мерките за подкрепа на кариерата на родителите на работното място.**

Необходимо е да се разгледат политиките в други държави. Печеливша практика в напреднала държава като Германия е "Алианс за семейството", в който са събрани средносрочни инициативи за по-добро обвързване на семейство и работа. Под мотото "Семейството е фактор за успех. Да спечели фирмата" се търсят решения в полза на дружелюбна към семействата трудова среда като част от устойчивата във времето семейна

политика. Целта е семейните политики да се превърнат в тема, важна за управлението на фирмите, както и в емблема на фирмата и **социално отговорния бизнес**. Първата цел на инициативата е да накара 1000 фирми публично да заявят готовността си и действително да практикуват семейна политика.

Основана е и мрежа на фирмите “Семейството е фактор за успех”, която предлага на заинтересованите фирми и институции платформа за обмяна, теми и контакти по проблема.

Сертифициране на фирмите, провеждащи семейна политика, се извършва от страна на неправителствена фондация Херти, след социален одит за водената фирмена политика в подкрепа на семейството. Фирмите биват оценявани по това, колко и какви мерки прилагат в своята практика. В Германия се провежда проучване на нагласите на ръководителите на фирми към темата за подкрепа на семейството.

Мерки, за подкрепа на семейството от страна на фирмите, включени в одита са:

- финансова подкрепа на детската градина при строеж срещу гарантиране на определен брой места за родители, служители на фирмата;
- лятна почивка за деца на служителите;
- осигуряване на работа на ползващите майчинство и родителски отпуск;
- развиване на семейни компетентности посредством обучение на родители.

Дванадесето, работодателите трябва да бъдат заинтересовани, мотивирани и подкрепяни за провеждане на фирмени семейни политики:

- *гъвкаво работно време* в рамките на деня и седмицата, по време на годината и на индивидуалната трудова кариера, споделяне на работното място, индивидуално договорено работно време;

- *дистанционна работа*;

- родителски отпуск, грижа за родители, връщане на работа след родителски отпуск, включване в програми за допълнителна квалификация на хора в родителски отпуск, хора, представляващи ползващите родителски отпуск, програми за връщане на работа на прекъсналите поради родителски отпуск; специални мерки за съблюдаване нуждите на родителите; програми за подкрепа на жените; конкретни програми, адаптирани към професионалното развитие на жените; подкрепа на бащите;

- *подкрепа за децата* – организиране на детски заведения към фирмата – ясла, детска градина; заплащане на част от местата в друго детско заведение; подкрепа при други видове грижи за децата (финансова, платени дневни грижи в дома); освобождаване на служителите при заболяване на детето, отвъд законовите разпоредби;

- *услуги за родители и семейства* – предлагане на услуги за поддържане на домакинството; здравни услуги; здравни програми; столово

хранене за децата на служителите; организиране на събития в свободното време за служители и техните семейства; юридическо консултиране (например за възможностите за намален работен ден при родителски отпуск).

Насърчаване и подпомагане на отговорното родителство и гарантиране подкрепа за децата на държавно ниво: детски надбавки за всяко дете без подоходен тест; осигуряване на достъп на всяко дете до детски градини и ясли; нови социални услуги за отглеждане на деца; равен достъп до здравеопазване; равен достъп до образование и въвеждане на задължително за учебните заведения целодневно обучение на ученици; насърчаване на талантливи деца. Децата трябва да разчитат на **осигуряване на най-добри възможни условия на живот. Произходът на детето не трябва да определя шансовете му да се учи и да успее в живота.**

Политиката, насочена към семейството, доброто и отговорното родителство, трябва да се базира на конкретна политика за подкрепа и стимулиране на социализираното майчинство и отговорното бащинство. Чрез система от стимули и защита на доброто родителство и система за ресоциализация на санкциите върху безотговорни родители.

Тринадесето, необходима е по-голяма съгласуваност в усилията на държавните институции по проблемите на семейството, децата и равенството на половете чрез:

Закрила на семейството и семейните ценности

Опращане на данъка върху недвижимите имоти за основно жилище на семейства с три и повече деца до 20-годишна възраст.

Данъчни облекчения за млади съпрузи (до 35-годишна възраст), ако имат деца. Въвеждане на данъчни облекчения за младежи, които да ги подпомагат в първите години на отделянето от родителското семейство.

Създаване на Държавен фонд за поемане на част от лихвените тежести (при единна ставка) по жилищни, потребителски и предприемачески кредити за млади семейства с поне едно дете.

Отпускане на стипендия за всяко дете на майка студентка, следваща редовно и на майки докторантки, ако не получат друг вид парично обезщетение или помощ за отглеждането му.

Отпускане на платен държавен отпуск за бащата при раждане на дете, за да поеме съвместно с майката грижите за бебето през първите дни след раждането му.

Включване в Семейния кодекс на регламент за извънбрачно договаряне на отношенията на партньорите, живеещи без брак.

Насърчаване и подпомагане на отговорното родителство

Предоставяне на помощите за отглеждане на дете до навършване на една година под формата на социални инвестиции, ако майката е под 18-

годишна възраст. Въвеждане от ДАЗД и АСП на социални услуги за патронаж над млади майки (под 18-годишна възраст) и децата им.

Въвеждане на облекчения за родители (вместо само за майките) с малки деца – гъвкаво и намалено работно време, възможност за неколккратно ползване на годишния платен отпуск (ограничението в КТ е до два пъти годишно), гъвкави форми за заетост (надомна работа).

Разширяване на мрежата от детски заведения в големите градове.

Въвеждане на задължително за учебните заведения целодневно обучение за ученици от основните училища, ако родителите им желаят това.

С настоящето Становище Икономическият и социален съвет изразява консенсусната позиция на представените в него структури на гражданското общество относно съществуващите проблеми по отношение на семейството, отговорното родителство и равните възможности между половете и възможните мерки за преодоляването им.

Отчитайки, че проблемите на семейството и родителството засягат интересите на всеки гражданин, Икономическият и социален съвет настоява своевременно да продължи диалогът с представителите на изпълнителната и законодателната власт с цел постигане на общоприемливи за цялото общество решения.

Като оценява достиженията на нашата страна в приемането и реализирането на Стратегия за демографското развитие, развитието на законодателството в подкрепа на семейството, Съветът е убеден, че с приемането и усъвършенстването на политики и мерки по разглеждания проблем България има всички предпоставки да се превърне в добър европейски пример за закрила на семейството, укрепване на семейните ценности и насърчаване и подпомагане на отговорното родителство. Затова Икономическият и социален съвет ще подкрепи всички действия на българското правителство и българския парламент, насочени към семейството, отговорното родителство и равните възможности на половете.

Същевременно Съветът ще продължи диалога и консултациите и с други, непредставени структури на гражданското общество за постигане на максимална обществена подкрепа.

Икономическият и социален съвет се обръща към държавните институции, политическите партии, структурите на организираното гражданско общество, представителите на научните среди и медиите да съдействат за разработването и осъществяването на дългосрочна стратегия, спешни политики и конкретни мерки по проблемите на семейството, отговорното родителство и равните възможности на половете в съответствие със световните и европейските стандарти.

Доц. Лалко Дулевски
ПРЕДСЕДАТЕЛ НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ И СОЦИАЛЕН СЪВЕТ